

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ У ГЛОБАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ

Національна безпека — це, перш за все, захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, завдяки якій забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам [1].

Безпека життєдіяльності — це екологічна, політична, воєнна, економічна та інші види безпеки, і сьогодні вона розглядається як одна із важливих складових національної безпеки держави. Існує нерозривний зв'язок між добробутом громадян і безпекою держави.

Початок нового століття ознаменувався радикальними й далеко не завжди позитивними зрушеннями практично в усіх сферах людського розвитку. Загострилися глобальні проблеми, такі як забруднення навколишнього середовища, потепління клімату, нестача продовольства, питної води та енергоносіїв. Поширилася незаконна міграція, торгівля наркотиками, епідемії небезпечних хвороб, мережевий тероризм, поглибився розрив у прибутках керівників власних підприємств порівняно з 95% решти населення в Україні.

Відсутність кадрової стабільності в органах державної влади і в Раді національної безпеки оборони України (РНБОУ) таїть реальну загрозу прийняття необґрунтованих, суперечливих негативних політико-адміністративних рішень із можливими масштабними негативними наслідками для суспільства й держави [2].

Навряд чи можна назвати валдами демаркації та демілітації кордонів, які потрібно було негайно вирішувати з отриманням незалежності України, на прикладі Казахстану, де довжина кордонів набагато більша.

Підпорядкування Інституту стратегічних досліджень Раді національної безпеки при Президентові України останніх 15 років стало результатом того, що були суттєво скорочені тематики досліджень НАН України, і науковці почали від'їжджати за кордон. На жаль, не вжив радикальних заходів у стосунках із сусідами Національний інститут проблем міжнародної безпеки (НІПМБ), а саме Інсти-

тут українсько-російських відносин, створений у 1997 р., та Інститут проблем національної безпеки (ІПНБ), заснований наприкінці 2003 р. на базі Українського інституту досліджень навколишнього середовища і ресурсів НАН України. Сьогодні для усіх повинно бути очевидним: ми не маємо права не знати екологічних законів. У протилежному разі ми загинемо під уламками власної цивілізації.

У наш час щороку у світі трапляються нещасні випадки більше ніж із 10 млн людей, до того ж понад 600 тис. із них гине. В Україні тільки на виробництві щорічно травмується понад 120 тис. людей, з яких 2,5 тис. з летальним кінцем, більше 10 тис. осіб отримують професійні захворювання.

Актуальність проблеми й активна роль у ній людського фактора за останні роки набула важливого значення у зв'язку з цілою низкою техногенних катастроф, які все частіше виникають в Україні та у світі. Досліджуючи причини нещасних випадків, можна дійти висновку, що основним джерелом багатьох із них є людський фактор.

За всі існуючі цивілізації жодній людині так і не вдалося знайти палку з одним кінцем. Тобто, якщо на одному кінці погано, то на іншому, напевно, буде добре. Звісно, будемо гарний, новий завод для нових технологій. І все на шкоду. Збудували станції — на шкоду. Ми приймаємо чудові закони. Обговорюємо економічні та соціальні проблеми, вирішуємо і випускаємо закони. Все на шкоду. Чому? Ми забули науку. Ми говоримо про «дотики зростання», і говоримо правильно. Пріоритет повинен бути завжди. Але пріоритет існує тоді, коли є глобальний підхід, коли ми знаємо, що ми отримуємо внаслідок розкриття усіх «дотиків», а не одного.

Один дотик завжди буде на шкоду. Саме тому всі наші рішення страждають через відсутність глибокого багатостороннього, інтегрованого наукового обґрунтування. Тому не купляються сьогодні на Заході, США та інших країнах застарілі технології, які створювалися

ще 30–40 років тому, бо Україну від існуючих небезпек можуть врятувати наука та новітні технології.

Невирішеність проблеми безпеки життєдіяльності населення нашої країни зумовила розробку проекту «Основних засад державної політики у сфері безпечної життєдіяльності населення до 2011 року», який передбачає:

- 1) удосконалення систем державного управління безпечною життєдіяльністю населення;
- 2) гармонізацію нормативно-правової бази з урахуванням сучасних міжнародних вимог;
- 3) створення страхової системи для об'єктів підвищеної небезпеки;
- 4) освітньо-інформаційне та наукове забезпечення безпечної життєдіяльності людини.

Разом із тим, серед багатьох законів, що діють у сфері безпеки, слід відзначити Закон «Про основи національної безпеки України», прийнятий від 19.06.2003 р. за № 964-IV. У цьому законі висвітлені загрози національним інтересам та основні шляхи їх подолання у різних сферах суспільства.

Основними напрямками державної політики з питань національної безпеки слід вважати:

- *в економічній сфері:*
 - 1) подолання «тінізації» економіки через реформування податкової системи, оздоровлення фінансово-кредитної сфери, припинення витоків капіталу за кордон;
 - 2) забезпечення збалансованого розвитку бюджетної сфери, внутрішньої і зовнішньої захищеності національної валюти, її стабільності, захисту інтересів вкладників;
 - 3) забезпечення енергетичної безпеки (на основі сталого функціонування і розвитку паливно-енергетичного комплексу та політики енергозбереження);
 - 4) забезпечення продовольчої безпеки;
 - 5) захист внутрішнього ринку від неякісного імпорту (поставок продукції, яка завдає шкоди здоров'ю людей та навколишньому природному середовищу);
 - 6) стимулювання впровадженню високотехнологічних і екологічно безпечних технологій;

- *в екологічній сфері:*
 - 1) упровадження у виробництво екологічно безпечних, ресурсо- та енергозберігаючих технологій, підвищення ефективності використання природних ресурсів та утилізації відходів;

- 2) поліпшення якості питної води та екологічного стану річок України, а також Чорного та Азовського морів;

- 3) радіаційний захист населення та довкілля від впливу АЕС;

- 4) поліпшення екологічного стану в містах і промислових центрах Придніпровського та Донецького регіонів;

- 5) недопущення ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів, небезпечних для людей, тварин, рослин, організмів;

– *у соціальній і гуманітарній сферах:*

- 1) здійснення комплексу заходів, які гарантують екологічну безпеку та реальне підвищення життєвого рівня населення, передусім на основі підвищення оплати праці та зведення до мінімуму наслідків аварій на ЧАЕС;

- 2) подолання кризових демографічних процесів;

- 3) створення ефективної системи соціального захисту людини, охорони та відновлення її фізичного і духовного здоров'я, ліквідація алкоголізму, наркоманії та інших негативних явищ;

- 4) ліквідація бездоглядності та безпритульності серед дітей і підлітків;

– *в інформаційній сфері:*

- 1) наповнення внутрішнього та освітнього інформаційного простору достовірною інформацією, а також активне залучення засобів масової інформації до боротьби із корупцією, зловживанням службовим становищем, іншими явищами, які загрожують національній безпеці України;

- 2) забезпечення прозорості в діяльності державних органів, прийняття управлінських рішень;

- 3) забезпечення інформованості населення на цій основі, його довіри до влади;

– *у зовнішньополітичній сфері:*

Це, безумовно, адаптація законодавства України і нормативних актів до законодавства Європейського Союзу (ЄС) та набуття членства України у ЄС і організації Північноатлантичного договору при збереженні добросусідських відносин з країнами СНД та інших держав світу.

Виконання поставлених завдань з національної безпеки можливе лише за дотримання трьох головних умов:

по-перше, це постійний моніторинг впливу процесів, що відбуваються в суспільстві, про-

гнозування, виявлення та оцінки можливих загроз;

по-друге, це розробка і впровадження на уково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо запобігання та усунення впливу загроз;

по-третє, це періодичне уточнення Стратегії національної безпеки України, Воєнної доктрини України, концепцій, стратегій і програм у кожній сфері.

Однак сьогодні у суспільстві складається така ситуація, що у випадку декларування різних прав в Україні одні люди – багаті та можновладці – користуються різними правами, а більшість населення повинна відстоювати свої права.

Саме держава в інтересах усіх покликана зробити значущим загальний інтерес. Йдеться про те, щоб захистити окремих людей, які найбільше потерпають від завданої довіллію шкоди, від того, хто отримує від цього великі прибутки.

Проблема державної влади в Україні полягає в тому, що вищі державні посадовці переважно займаються не виконанням державних обов'язків, а підтримкою великого приватного капіталу. Відбувається приватизація державної влади, яка працює не на загальні, а на приватні інтереси. Отже, політичну еліту більше цікавлять особисті інтереси, ніж турбота про те, щоб довкілля України було чистим і безпечним для здоров'я людей.

Відсутність громадського контролю за прийняттям рішень тими особами, які мають великі владні повноваження, може призвести до того, що ці особи прийматимуть рішення в інтересах своєї соціальної групи, при цьому можливий негативний вплив прийнятого рішення на довкілля і безпеку життєдіяльності.

Дані МНС і Державної геологічної служби Міністерства природи України свідчать про збереження останніми роками негативної тенденції щодо продовження процесів підтоплення на території країни. До найбільш небезпечно підтоплених відносяться: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Миколаївська, Одеська та Херсонська області. Прямі збитки від підтоплення щорічно становлять майже 5 млн грн, а в роки активізації цих процесів вони можуть сягати 10 млн грн (1998 р.). Крім прямих збитків,

від підтоплення потерпають близько 16 млн осіб.

У гірничодобувних регіонах України проблеми підтоплення виникли у зв'язку із закриттям шахт і розрізів, особливо методом їх «мокрої» консервації, тобто зневодненням шахт підняття в них рівня підземних. На карпатських річках паводки повторюються 4–5 разів на рік, особливо в період загрозиливих паводків. Найбільш масштабний паводок стався у липні 2008 р. на території 8 адміністративних областей Західної України. Внаслідок цього лиха відбулося підтоплення 784 населених пунктів, понад 4400 житлових будинків та 57 тис. га сільськогосподарських угідь. Було пошкоджено близько 500 автомобільних доріг, 728 пішохідних мостів, розмісто 1660 км автомобільних доріг різного значення.

Привертає увагу той факт, що значні розміри приросту площ підтоплення міст зафіксовані у найбільш техногенно перевантажених областях України, зокрема Донецькій, Луганській, Дніпропетровській (див. табл. 1 на стор. 7).

Слід вважати неприйнятним той факт, що рівень викиду шкідливих речовин постійно збільшується. Так, спостерігається збільшення викиду шкідливих речовин стаціонарними джерелами на одну особу 139,2 кг (у 2006 р.) проти 133,3 кг (у 2004 р.) за даними Всеукраїнської екологічної ліги.

Екологічну небезпеку для довкілля і здоров'я людей експерти та науковці пов'язують з діяльністю хімічних, нафтохімічних підприємств і підприємств, що використовують небезпечні речовини. Наприклад, як свідчить досвід застосування навіть емульсійних вибухових речовин (ВР), на кар'єрах Кривбасу не є безпечною технологією. Занадто довготривале зарядження обводнених речовин свердловин до 3–5 діб сприяє флегматизації навіть емульсійних зарядів водню і буровим дріб'язком та розчинення селітри як основного компонента ВР і забрудненню підземних вод.

Усе це призводить до низькошвидкісних детонацій або неможливості ініціювання таких зарядів і «відмов» зарядів, ліквідація яких потребує розчинення водню цих аміачно-селітряних зарядів від десятків до сотень тон. Збільшити продуктивність зарядження ВР у свердловині у 2–4 рази і суттєво скоротити термін флегматизації та розчинення зарядів ВР, як свідчать попередній

Таблиця 1
10 найбільш небезпечних підтоплених адміністративних одиниць України

Назва адміністративної одиниці	Площа підтоплених міст і селищ, га	Площа підтоплених земель у 2000 р., га	Приріст площі підтоплення (1984–2000рр.), га
Дніпропетровська	150 296	25 455	13 434
Донецька	125 356	18 099	19 689
Луганська	84 035	10 695	9904
Харківська	64 113	10 054	4149
Запорізька	61 399	85 99	1198
Полтавська	50 909	11 557	6693
Одеська	48 259	20 101	1472
Житомирська	46 302	22 530	22 215
Київська	42 889	2844	2844
АР Крим	41 335	8804	2316

досвід Росії з вибухового зневоднення свердловин на Кентієвському молібденовому комбінаті, в Казахстані на Соколовому-Сарбайському залізничному комбінаті та США практично на всіх кар'єрах, можливо лише за рахунок зневоднення свердловини перед їх зарядженням. Дворічний вітчизняний досвід вибухового зневоднення свердловин в Україні мають підприємства «Кривбас-вибкопром», Північний ГЗК та Інгульський ГЗК. Саме за цих умов у спеціалістів з гірничої справи зрештою з'явилася думка, що для повноцінного застосування навіть емульсійних ВР слід обов'язково зневоднювати обводнені свердловини [3].

Іншими важливими факторами небезпек життю і здоров'ю людини слід вважати отруєння харчовими продуктами, яке трапляється через вживання неякісних продуктів, зважаючи на те, що внутрішній ринок продуктів не завжди діє. Часто постачання продуктів невідомої якості в магазини відбувається саме із-за кордону. Хіба потрібні такі ринкові реформи? До речі, заможна країна Японія, має жорсткий закритий внутрішній ринок. Тому, сьогодні в Україні слід моделювати таку ситуацію, щоб західні країни інвестували в нове виробництво з можливістю визначення якості продукції. Як наслідок, ми вкладаємо кошти в розвиток виробництва харчових продуктів і різноманітних препаратів хімічно невідомого походження з інших держав. Встановлено, що погане чи неякісне харчування в дитинстві негативно позначається не лише на стані здоров'я,

а й на продуктивності праці в дорослому віці. Саме через неякісне харчування Україна з 1991 р. за рівнем смертності посідає перше місце в Європі. 40% немовлят народжуються з тими чи іншими відхиленнями. До школи йдуть практично здорові діти, яких усього 10–15%.

Сьогодні майже всі показники здоров'я населення України набагато гірші, аніж, скажімо, у Франції, Швеції, Англії, інших розвинених країнах світу.

Це зумовлено, насамперед, складною економічною ситуацією, нездоровим способом життя, низьким рівнем фінансового забезпечення в галузі охорони здоров'я, обсяг фінансування якої становив у 1996 р. усього 3,7% ВВП, у 1998 р. – 3,1%, тобто 40% від оптимальних потреб. До того ж відомо, що при середньосвітовому зростанні виробництва ВВП у 2–3% стає неможливим поліпшення економічних показників і якості життя.

Життєдіяльність людини постійно супроводжується витратами енергетичних запасів, які визначають працездатність виробництва. Енергетичні витрати поновлюються через харчування. Навіть коли людина знаходиться у стані спокою, вона все одно витрачає енергію на роботу серця, інших органів і систем. Фізичне зусилля, що витрачає людина в трудовій діяльності, оцінюють як енергетичні витрати.

Тому залежно від виду праці необхідно врахувати і харчовий раціон. Як правило, він не повинен перевищувати 2212 Ккал і більше 5% енерговитрат.

Фізичні та розумові види діяльності вимага-

ють різного напруження певних функціональних систем організму. Розумова діяльність, на відміну від фізичної, супроводжується меншими енерговитратами, але це не говорить про її легкість. Під час читання вголос витрати енергії підвищуються на 48%, а при виступі з публічною лекцією на 94%. При цьому споживання кисню тканинами кори головного мозку в 5 разів більше, ніж витрати скелетними м'язами.

Під час інтенсивного фізичного навантаження кількості венозного кисню зростає лише у 3 рази, а хвилинний об'єм серця зростає майже в 6 разів, унаслідок чого у 18 разів збільшується постачання киснем тканин.

Проте дослідженнями встановлено, що продуктивність людини зростає близько чотирьох годин, а після цього суттєво знижується. З'являється почуття втоми і різні зміни показників фізіологічних систем через нервово-психічні напруження. З огляду на це пропонується зменшувати велике навантаження у другій половині дня, що зменшить кількість помилок і нещасних випадків у роботі. Слід пам'ятати, що на продуктивність праці та безпеку життєдіяльності також впливають: кваліфікація і професіоналізм, організація трудового процесу, мікроклімат в колективі, параметри виробничого середовища і мотивація до роботи, а також стать, вік і стан здоров'я.

Працездатність, втома і ймовірність небезпек тісно пов'язані. Їх показники певною мірою залежать від монотонності праці.

Активний відпочинок – заняття спортом, подорожі, похід у ліс, плавання в басейні, спокійна ніч.

Пасивний відпочинок – це відпочинок сидячи, лежачи, читання книги, непрямі сноудиння, жахи, небезпеки.

Звісно, активний відпочинок призводить до скорочення втоми та небезпек, і навпаки. Одночасно слід пам'ятати, що життя людини проходить у безперервному зв'язку із зовнішнім середовищем, тому безпеку людини не можна розглядати як щось незалежне. Вона є результатом дії природних, антропогенних і соціальних чинників. Так, у минулому столітті лише на виробничтві від нещасних випадків (НВ) померло 300 млн людей. За рік це 3,75 млн, за один день – 10 тис., за годину – 440 людей. Від НВ в Україні щорічно гине близько 2,5 тис. людей.

Таким чином, якщо йдеться про Україну, то слід завжди пам'ятати, що державна влада

здійснюється не абстрактною силою, а державними службовцями. Ці особи повинні керуватися не лише власними інтересами, а й загальнодержавними. Яскравим прикладом є ігнорування політичною елітою і керівництвом шахти «Ім. Засядько» в Донецькій області питань з безпеки праці та життєдіяльності людини. Відсутність наукових обґрунтувань щодо роботи в небезпечних гірничих виробках призвела до трьох великомасштабних аварій від пожеж і несанкціонованих вибухів, до загибелі близько двохсот людей і нанесення величезної шкоди державі.

Як свідчить передовий досвід США та країн Західної Європи, системні наукові дослідження довели, що поява «Паблик рилейшнз» (ПАР) сприяє реалізації програмних дій для досягнення громадського розуміння та схвалення і передбачає: критику громадськості великого капіталу; необхідність розв'язання конфліктів між працевластувачами і найманими робітниками; технічні інновації й нові товари та послуги з екологічної безпеки, про які було б потрібно інформувати споживачів [4, 5].

Повчальним прикладом національної безпеки в Україні може бути і впровадження передового досвіду Японії, зокрема контролю за промисловим забрудненням навколишнього середовища [6]. Швидко економічне зростання виявилось небажаним не тільки тому, що це заповдило значну шкоду довкіллі і супроводжувалося соціальними суперечностями, а й тому що воно було неекономічним. Ті кошти, що витрачалися на компенсацію заподіяної шкоди у зв'язку з відсутністю належних заходів контролю за забрудненням, були набагато більшими, ніж кошти, направлені на першочергове впровадження природоохоронних заходів для запобігання забрудненню довкілля.

Досвід Японії включає три повчальні приклади: міста Йоккаїчі та Кітаґасюю, як приклад забруднення атмосферного повітря оксидами сірки і забруднення водних ресурсів у затоці Мінамата та басейну річки Джінзу. Було завдано непоправної шкоди здоров'ю населення, і лише після цього було встановлено належний контроль за забрудненням і підтримано збитки, заподіяні забрудненням. Як компенсацію за завдану шкоду населенню було виплачено за рік близько 173 млн дол. США для міста Йоккаїчі (1988 р.), 119 млн – після катастрофи в затоці Мінамата та 25 млн – унаслідок забруднення басейну річки Джінзу. Японська влада вже на по-

чатку 1970 р. почала реально оцінювати ситуацію з високим економічним зростанням, але зі значними негативними аспектами. Тоді було прийнято 14 законів щодо контролю за забрудненням довкілля. Природоохоронні заходи були спрямовані на ведення моніторингу забруднюючих речовин в довкіллі та джерелах викидів; зміни в технологічних процесах і використанні сировини чи палива; запобігання впливу забруднюючих речовин на території, де живуть люди; встановленню зелених буферних зон та інше.

Таким чином, досвід передових країн світу наочно свідчить, що забезпечення національної і екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на її території є обов'язком держави і можливе за рахунок впровадження комплексних природоохоронних дозволів. Передовий досвід США, Японії та країн Західної Європи свідчить, що діюча система заходів в Україні має цілий перелік недоліків, зокрема:

- громадськість та громадські організації фактично не беруть участі у процесі видачі дозволів;
- у процесі видачі природоохоронних дозволів не враховується загальний вплив установок (машин чи технологій) на довкілля, увага приділяється технологіям очищення «на кінці труби» за окремими компонентами навколишнього середовища, а не запобігання забруднення взагалі;
- природоохоронні дозволи, як правило, обмежуються ГДВ/ГДС за окремими компонентами довкілля і не виключають умови ефективного використання сировини, води, енергоспоживання, готовності до надзвичайної ситуації, повідомлення про аварії, небезпеки та ін.

Висновки:

Отже, основними функціями забезпечення національної безпеки України повинно бути:

- 1) постійний моніторинг впливу на національну безпеку процесів, що відбуваються в Україні;
- 2) прогнозування, виявлення та оцінка можливих загроз, дестабілізуючих чинників і конфліктів, причин їх виникнення та наслідків їх прояву;
- 3) розробка науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо прийняття управлінських рішень про запобігання в подальшому виникнення подібних надзвичайних ситуацій;
- 4) унеможливлення надання дозволу на експлуатацію об'єктів підвищеної небезпеки в

Україні без висновків, передбачених законом державних та у разі наявності громадських експертів;

5) активне залучення засобів масової інформації до результату громадських експертів до боротьби з корупцією, зловживанням службовим становищем, іншими явищами, які загрожують національній безпеці України.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.07.2003 № 964-IV. – К.: 2005. – 14 с.
2. Горбулін В. П. Національна безпека України: етапи становлення та проблеми наукового й інформаційно-аналітичного забезпечення // Національна безпека: Український вимір Ін-т проблем безпеки: Вип. 1-2 (20-21). – С. 5-12.
3. Шведова А. Взрывное соперничество // Металл. Бюллетень. Україна. – К. 2007. – № 8 (122). – С. 22-26.
4. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональна політика: досвід Європейського Союзу та його адаптація до умов України / Відпов. ред., Акад. НАН України М. І. Долішній. Вип. 5, в 3-х ч., Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2003. – 372 с.
5. Репіло Ю. Є., Громов М. Д., Поздняков О. П. Вплив сучасних комунікаційних технологій на розширення громадського розуміння питань інформаційної та національної безпеки України // Будівництво, матеріалознавство, машинобудування: Наук. техн. зб. Вип. 42. – К. – Дніпр.: Основа, 2007. – С. 487-498.
6. Странадко Н. В. Досвід Японії: забруднення навколишнього середовища – повчальний приклад для України та інших країн світу // Екологічний вісник. – 2007. – № 1-2. – С. 6-10.

Нападковська Л. В.,

д. е. н., проф. Київського національного торговельно-економічного університету, академік МАБЖД

Пашков А. П.,

д. філос. н., к. т. н., доцент Національного університету Києво-Могилянська академія, академік МАБЖД